

De morele amputatie van het liberalisme

Een reactie op Hans Charmant

Echt vaak komt het niet voor, maar er zijn momenten dat ik me nogal dom voel. Dit gevoel bekwam me bijvoorbeeld geregeld toen ik begin jaren tachtig als student politicologie aan de Erasmus Universiteit college volgde bij J.N.M. Charmant. Deze docent toonde een voorliefde voor ingewikkelde betogen die niet altijd even makkelijk te volgen waren. Omdat hij op een of andere manier een heel intelligente indruk wist te maken en bovendien over een ontmoedigende belezenheid bleek te beschikken, nam je als simpele student al gauw aan dat je onbegrip aan jezelf te wijten viel en had je de neiging de conclusies van de spreker voor zoete koek te slikken.

Dat dit misschien niet zo verstandig was, bedacht ik bij lezing van het artikel van Hans Charmant dat in het oktober-nummer van *Socialisme & Democratie* werd afgedrukt. In het wederom weinig toegankelijke verhaal 'De moraal van de liberaal' strooit de geleerde auteur, nog altijd universitair docent in Rotterdam, als vanouds met imponerende termen en citaten van beroemde en minder beroemde filosofen en grossiert hij in *sweeping statements*. Ondanks de zelfverzekerde toon waarop zij wordt gepresenteerd, doet de centrale stelling van het betoog – liberalen hebben geen boodschap aan de moraal – echter

dubieus aan. De juistheid ervan kan alleen aangetoond worden als men een hoogst beperkte en eigenzinnige definitie van liberalisme en moraal hanteert. Ik zal proberen uit te leggen waarom Charmants visie niet overtuigt.

Het liberalisme is een pluri-forme politieke stroming. Wat betreft bemoeienis met het gedrag van individuen vallen minstens drie categorieën liberalen te onderscheiden:

– Liberalen die uitgaan van het beginsel van negatieve vrijheid. Zij menen dat het individu, althans zolang het zijn medeburgers geen schade berekent (het bekende *harm principle*), zijn eigen gang moet kunnen gaan zonder door anderen te worden gestoord.

– Liberalen die positieve vrijheid voorop stellen. Deze groep meent dat mensen zich behoren te ontplooiën, zichzelf behoren te 'verwezenlijken'. Het individuele streven een beter, waardevoller mens te worden zou in deze visie met politieke maatregelen gesteund en gestimuleerd dienen te worden.

– Liberalen die menen dat het centraal stellen van zelfverwezenlijking al gauw uitmond in paternalisme, maar wel vinden dat met het oog op het algemeen belang een zekere bevoogdende opstelling noodzakelijk is. Zo volgt uit het schadebeginsel geen plicht tot ijver en politieke inspanningen, maar desondanks zou het wenselijk zijn mensen aan te sporen zich in te zetten voor de publieke zaak. Als

✍ P E N O P P A P I E R ✍

slechts weinigen dergelijk gedrag vertonen, staat het voortbestaan van onze welvarende democratie immers op het spel, aldus deze derde categorie van liberalen. Het is dit standpunt dat wordt verdedigd in *Tussen vrijblijvendheid en paternalisme*, het door Charmant gewraakte rapport van een werkgroep van de Teldersstichting dat vrij veel aandacht heeft getrokken.

CDA-ideoloog

Een stelling bij het proefschrift *De cultuurpolitieke paradox* van CDA-ideoloog C.J. Klop luidt dat de minimale moraal, zoals die wordt gedefinieerd door de liberale leer van de negatieve vrijheid, gebaseerd is op morele keuzen; de overheid die zich deze tot richtsnoer maakt, is een zedenmeester. Deze – in mijn ogen juiste – opvatting wordt op een eigenaardige wijze door Charmant onder vuur genomen. Enerzijds spreekt hij van een ‘open deur van jewelste’, anderzijds noemt hij de stelling dat het liberalisme een morele visie impliceert, in strijd met de gangbare zin van de term moraal (een specifiek geheel van morele opvattingen, op een bepaalde manier gefundeerd). Hoe een open deur van jewelste in strijd kan zijn met het gangbare taalgebruik, blijft onduidelijk. Verder zie ik niet in waarom het liberale mens- en maatschappijbeeld niet beschouwd kan worden als ‘een specifiek geheel van morele opvattingen, op een bepaalde manier gefundeerd’ (beetje vage termen trouwens: ‘specifiek’, ‘bepaalde’). Liberalen willen bijvoorbeeld het indi-

vidu beschermen door middel van de handhaving van mensenrechten omdat zij het individu van ultieme waarde achten. Waarom is dit geen moreel uitgangspunt? Moet per se naar de Bijbel of een ander religieus geschrift verwezen worden om te moraliseren, zoals Charmant suggereert?

Het belang van deugden

Veel liberalen vinden de negatieve-vrijheidsconceptie overigens te beperkt. Zij pleiten voor positieve vrijheid, voor, in de woorden van de liberale denker Brian Barry, ‘a life of self-mastery, self-expression, active pursuit of knowledge, unhesitating acceptance of moral responsibility’. Charmant meent, als ik het goed begrepen heb, dat het uitgaan van dit ideaal geen conceptie van het goede leven, geen partijdigheid van de overheid impliceert. Dit lijkt mij een misvatting. Een overheid die zich baseert op het streven naar positieve vrijheid, zal niet uitgebreid aangeven welke keuzes individuen in concrete gevallen moeten maken. Wel laat zij door middel van tal van instrumenten (aansporingen en waarschuwingen, marktreguleringen, belastingen, steunmaatregelen zoals subsidies, ge- en verboden in de vorm van wetten) merken bepaalde gedragingen te prefereren. Het verbieden van *hard drugs* in combinatie met het subsidiëren van musea impliceert bijvoorbeeld dat de overheid het bezoeken van een museum een waardevollere bezigheid vindt dan het gebruiken van heroïne. Een overheid die aldus sommige gedragswijzen bevordert en andere ontmoedigt, is in moreel

opzicht *niet* neutraal.

In *Tussen vrijblijvendheid en paternalisme* (dat overigens voor slechts f 25,- bij de Teldersstichting verkrijgbaar is) kiezen de auteurs niet voor het positieve-vrijheidsbegrip. Wel maken zij duidelijk de minimale moraal van de negatieve-vrijheidsleer te beperkt te vinden. Zij bepleiten dat de overheid zich inzet voor de bevordering van bepaalde deugden die essentieel zijn voor het voortbestaan van een liberaal stelsel (na overigens benadrukt te hebben dat de verantwoordelijkheid voor een hoogstaande publieke moraal primair bij de burgers ligt; overheidsingrijpen is een *ultimum remedium*). Charmant vindt dit ‘niet helemaal onzin’, maar signaleert wel een aantal praktische en fundamentele bezwaren.

Zo vindt hij het moeilijk vast te stellen welke leefwijzen de liberale orde ondermijnen. Vroeger werden homoseksualiteit en atheïsme verwerpelijk geacht, terwijl ze nu, althans door liberalen, niet meer in verband met moreel verval worden gebracht. Dit kan wel waar zijn, maar uit het feit dat wij in het verleden op moreel vlak standpunten hebben ingenomen die wij nu betreuren, volgt niet dat wij nooit meer morele standpunten moeten innemen. Bovendien valt over het geheel genomen heus wel aanneemelijk te maken dat het schadelijk is voor een beschaafde, liberale samenleving als sommige leefstijlen (van drugsgebruik tot een verregaande luiheid) massale navolging krijgen. Relativisme draagt net zo veel gevaren in zich als paternalisme.

✎ P E N O P P A P I E R ✎

Verder stelt Charmant dat het van overheidswege uitdragen van normen en waarden kan leiden tot het despotisme dat vroegere Oostblokpotentaten kenmerkte. Dit vind ik een nogal flauwe opmerking. Men kan een sociaal-democraat die de overheid regulerend wil laten optreden om, ik noem maar wat, milieuvervuiling of grote inkomensongelijkheid tegen te gaan, ook wel voorhouden dat aldus op een gruwelijk staatsocialisme wordt aangestuurd, maar zulke karikaturale voorstellingen komen het niveau van de discussie niet ten goede. Het attenderen op de verantwoordelijkheid van burgers, particuliere organisaties en overheden voor de kwaliteit van de publieke moraal betekent natuurlijk geenszins dat individuen geen privé-domein meer overhouden waar ze kunnen doen en laten wat ze willen.

De vraag hoe het liberaal moralisme er in de praktijk uit moet zien, vindt Charmant trouwens eigenlijk niet interessant, want hij meent dat een liberale overheid zich *in principe* niet moet bemoeien met het morele draagvlak voor een liberale samenleving. Als dit draagvlak ontbreekt of afbrokkelt, dan hebben we pech gehad, dan moet de liberale samenleving maar ten onder gaan. Dit is een standpunt dat gerespecteerd dient te worden, ook al komt het nogal onaantrekkelijk en wereldvreemd over. Onjuist is echter de suggestie van Charmant dat in academische kring consensus bestaat over zijn opvatting van het liberalisme. In *Tussen vrijblijvendheid en paternalis-*

me worden tal van liberale denkers aangehaald die de neutraliteitsgedachte te beperkt achten. De afgelopen jaren hebben bijvoorbeeld Stephen Macedo (in het boek *Liberal virtues*) en William Galston (in *Liberal purposes*) laten zien dat het liberalisme niet geassocieerd mag worden met zedelijke abstinentie.

Zedelijke impotentie

De neutraliteitsgedachte heeft ook volstrekt geen wortel geschoten in de liberale praktijk. Charmant denkt een intellectuele bondgenoot te hebben gevonden in de vvd-partijraad die, net zoals hij, liberalisme en moraal onverenigbaar zou achten. Inderdaad heeft de partijraad zich gedistantieerd van een preadvies van de Teldersstichting, vooral omdat hij zich ergerde aan gebezigde termen als 'moraliseren' en 'burgermansfatsoen'. Dit wil echter niet zeggen dat de vvd niets zou zien in moraal. In partijnota's als het *Liberaal Manifest* wordt tot vervelens toe het belang van verantwoordelijkheidsgevoel en burgerzin onderstreept. Ook de beginselverklaring van de vvd, vastgesteld door de algemene vergadering in 1980, roept op tot burgerzin en pleit voor een veelvormige samenleving, 'die bovenal gekenmerkt behoort te zijn door naastenliefde' (sic!).

Moralisme spreekt eveneens geregeld uit standpunten die de vvd op diverse beleidsterreinen inneemt. Zo stemt de partij in met het verbod op *hard drugs*, het voeren van een bevoogdend onderwijs- en cultuurbeleid, het

reguleren van tabaks- en drankreclame en het oproepen tot het stemmen bij verkiezingen. Ik kan nog wel even doorgaan met recente voorbeelden van liberale fatsoensrakkerij: een vvd-burgemeester verbiedt het dwergwerpen in zijn stad, een vvd-staatssecretaris trekt ten strijde tegen het kooivechten omdat deze sport in strijd met de menselijke waardigheid zou zijn, een vvd-leider roept mensen op het beste uit zichzelf te halen. Dit zijn allemaal standpunten en activiteiten die in strijd zijn met een moreel-neutrale opstelling. Toch passen ze goed in de Nederlandse liberale traditie.

Het zogenaamd neutrale liberalisme dat Charmant ons als *the real thing* voorhoudt, kenmerkt zich door zedelijke impotentie. Het is een liberalisme dat bijna alle politici en vele denkers die tot het liberale kamp worden gerekend, impliciet of expliciet afwijzen. Misschien is het politiek-filosofische debat dat liberalen voeren over de uiterst lastige vraag waar precies de grenzen liggen van bemoeienis met het gedrag van anderen, inderdaad zo nu en dan warrig, zoals Charmant opmerkt. Maar het is ook geruststellend om te zien dat liberalen zich niet van de wijs laten brengen door steriele studeerkamerdefinities waarmee hun ideologie op moreel vlak geamputeerd wordt.

GERRY VAN DER LIST
*Wetenschappelijk medewerker van de
Prof. Mr. B.M. Teldersstichting*

✎ P E N O P P A P I E R ✎

Replik

De reactie van Gerry van der List is teleurstellend. Op mijn theoretische kritiek gaat hij niet in. Nieuwe argumenten draagt hij niet aan. Het grootste deel van zijn reactie behelst voorbeelden van wat politieke partijen of overheden niet allemaal dóen, in de praktijk. Daar had ik het dus niet over. Mijn bijdrage ging over politieke *theorieën* die liberaal te noemen zijn en over daaruit af te leiden *liberale* argumenten om af te stappen van het *pièce de résistance* van de politieke leer van het liberalisme: overheidsneutraliteit inzake moraal.

Uit de voorbeelden die Van der List opsomt blijkt dat hij niet goed voor ogen heeft wat overheidsneutraliteit inhoudt. Geen onverschilligheid en geen volledige onpartijdigheid. De *a priori's* van het liberalisme staan niet toe dat een liberale overheid afzijdig blijft als individuele rechten geschonden worden. Die *a priori's* impliceren een morele keuze; dat is waar maar niet interessant. En het maakt het liberalisme nog niet tot een moraal, want die morele keuze kan op vele manieren gerechtvaardigd worden.

Interessant wordt het pas een niveau lager: kan en mag een liberale overheid nog verder gaan dan leefwijzen of overtuigingen af straffen zo gauw ze leiden tot strafbaar gedrag? In de literatuur wordt op dit punt een onderscheid gehanteerd tussen twee typen van liberale politieke theorie: 'comprehensive doctrines of liberalism' en 'political doctrines of liberalism'. Het eerste type betreft 'het hele leven'; het gaat zowel om de inrichting van de samenleving als over 'het juiste

leven', dus ook over gedrag en moraal. Bij het tweede type gaat het uitsluitend over politieke instituties en procedures en de bijbehorende publieke moraal; uitgangspunt is dat het onmogelijk is dat de overheid een conceptie van het goede leven bevoordeelt of prefereert, gegeven de omstandigheid dat er nu eenmaal een pluraliteit van dergelijke concepties in de samenleving bestaat.

De relevantie van dit onderscheid betreft juist het vraagstuk van de aard en de mate van overheidsneutraliteit. Bij 'comprehensive doctrines' wordt het liberalisme opgevat als een conceptie van het goede leven. Die conceptie kan bijvoorbeeld autonomie behelzen (Kant), of zelfverwerkelijking (J.S. Mill). De overheid prefereert die conceptie van het goede leven boven andere en de samenleving wordt zo ingericht dat 'het goede leven' daadwerkelijk geleefd kan worden. De overheid dient dan, bijvoorbeeld via onderwijs zo veel mogelijk de voorwaarden te scheppen tot zelfverwerkelijking. Het blijft echter gaan om *liberale* 'comprehensive doctrines', dat wil zeggen dat een liberale overheid de individuele rechten en vrijheden dient te respecteren.

In het geval van 'political doctrines' ziet de overheid af van bevoorrechtiging van enige moraal of leefwijze. Er is neutraliteit in de zin van 'gelijke monniken, gelijke kappen'. Als één kerkgenootschap belastingvrijstelling krijgt, dan allemaal. Als het recht van vrije vergadering voor één club geldt, dan voor allemaal. Betekent dit nu dat zo'n liberale overheid vrij baan en gelijke kans geeft

aan alle mogelijke leefwijzen, moralen, levensdoelen? Nee, dat betekent het niet. Ten eerste niet omdat wat strafbaar is, strafbaar blijft. Maar vooral niet omdat iedere keuze voor de politieke inrichting, de politieke spelregels, de publieke moraal, onvermijdelijk ongelijke effecten heeft voor allerlei leefwijzen of levensdoelen. Het gaat hier immers in laatste instantie over afdwingbare macht, want om de overheid. De *liberale* instituties, spelregels, hoewel neutraal, zonder aanzien des persoons toegepast, zullen 'liberale' houdingen, opvattingen, gedragingen de facto bevoordelen. Zo'n tot de publieke moraal behorende spelregel kan zijn de afspraak dat in principe ieder volwassen individu geacht wordt in z'n eigen levensonderhoud te voorzien. Dat vertaalt zich in het sociale zekerheidsstelsel en in fiscale maatregelen. Dit is niet bevorderlijk voor degenen die luiheid als eerste voorkeur hebben en het is ook niet bevorderlijk voor levensovertuigingen die de plaats van de vrouw primair in het gezin zien en niet op de arbeidsmarkt. Bevordert zo'n overheid, ondanks de neutraliteit inzake moraal die veel verder gaat dan bij 'comprehensive doctrines', dus toch allerlei zaken waarvoor Van der List een beroep wil doen op conservatisme? Het antwoord lijkt me ja – maar dan op liberale wijze, zonder moralisme en verdedigbaar met redelijke argumenten, binnen de perken van de rechtsstaat.

HANS CHARMANT